

Čipka in (baročna) glasba, zaščitni znamki Slovenije

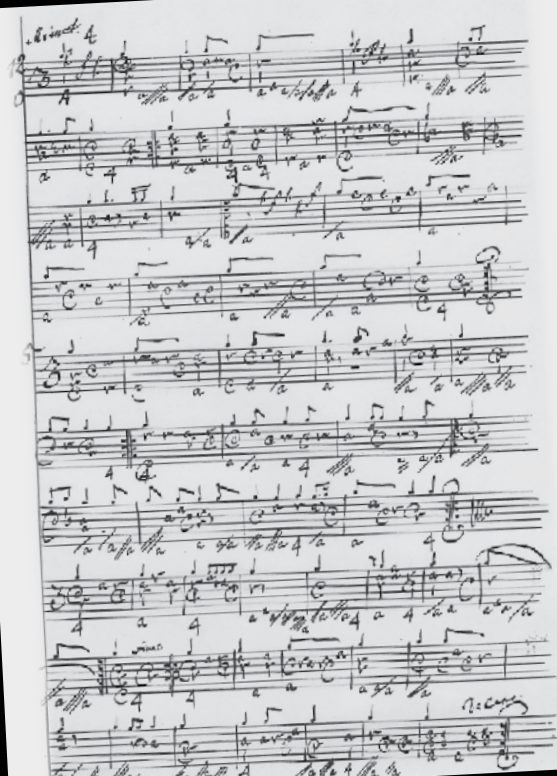
Čipka je okrasni izdelek raznovrstnih vzorcev. Lahko je klekljana, kvačkana, pletena ali šivana, in sicer ročno ali strojno. Klekljana čipka izvira iz Flandrije, šivana pa iz Italije (15. stol.). V 18. in 19. stol. sta bili središči klekljanih čipk Chantilly in Valenciennes, središče šivanih čipk pa Alençon, Argentan in Benetke. Strojne čipke so začeli izdelovati v 19. stol. V Sloveniji je najbolj znana idrijska čipka, poleg nje pa še žirovska, iz Železnikov ... Za idrijsko, tj. klekljano, čipko so značilni vijugasti trakasti vzorci, zvezdaste oblike in pikotirane¹ dvojne prečke, ki vežejo figure; čipka je tudi neke vrste »iniciativa za ženske«.

Slika 1: SRCE, idrijska čipka in rez: idrijski ris – polpremet z notranjimi in zunanji postavki (Klekljarski drobižki 2/Bits of Lace 2 (2013). Idrija: Gimnazija Jurija Vege, Čipkarska šola, naslovnica in str. 22–23)

- ¹ To je majhen okrasek v obliki nitne petlje (= osnovne prvine pri pletenju ali kvačkanju) ali ušesca, ki štrli iz glavnega motiva klekljanih čipk oz. roba trakov in pletenin.
- ² Oznaka za dobo klasičnega starega veka, od začetkov grške kulture (tj. od obdobja Grkov in Rimljanov, od ok. 800 pr. n. š. do 4. ali 5. stol. po n. š.) do začetka srednjega veka (tj. obdobja med antiko in novim vekom; ta – srednji vek – se konča z zatonom zahodnega rimskega cesarstva, 476, traja pa vse tja do 15.–16. stol., tj. do iznajdbe tiska, osvojitve Carigrada, 1453 in celo do začetka renesanse, do odkritja Amerike, 1492 in do začetka reformacije, 1517 oz. Kopernikovih odkritij).
- ³ Tj. od rojstva Jezusa Kristusa pred 2016 leti.
- ⁴ Merska enota za frekvenco: 1 Hz = 1 s⁻¹. Periodični pojav ima frekvenco 1 Hz, če opravi 1 nihaj oz. polni cikel v 1 sekundi.

Že v antiki² je (grški) pojem za **glasbo** obsegal vse umetnosti in vede, od začetkov krščanstva³ pa že pomeni samo glasbeno umetnost. V tej pa gre za urejeno sosledje zvočnih dogajanj v ritmično urejenem časovnem poteku. Meje človekove slušnosti so med 16 Hz⁴ do 20 kHz. Izbor in razvrstitev določata kakovost, funkcijo in estetski učinek, ki pa jih prepoznavamo samo znotraj določenih in zgodovinskih spreminjajočih se dogovorov (pravil): od vokalne prek instrumentalne glasbe do danda-

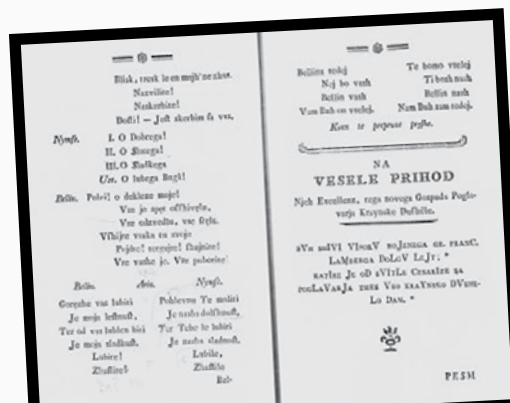

Slika 2: Tabulatura (tj. stara notna pisava s črkami in številkami namesto not iz 15. stol.) iz *Škofjeloškega pasijona*, 1721 (Josip Čerin, 1924; v: Križnar (2010), Genealogija glasbene dramaturgije Škofjeloškega pasijona. Škofja Loka-Puštal-Žovšče, Zasebna knjižnica Antolin-Oman, str. 26)

našnje vokalno-instrumentalne kompleksnosti, med absolutno in programsko izrazno glasbo, od resne t. i. umetniške ali klasične, do dandanašnje komercialne, zabavne glasbe, od ljudske do umetne, od amaterske, tj. ljubiteljske, do profesionalne.

Čipka in (baročna) glasba imata na Slovenskem v svojem več kot 400-letnem razvoju svoje koincidence, tj. večplastno podobnost in ujemanje. Če se je prva, čipka, pojavila v 16. stol. in jo poznamo še dandanes, se je druga, (baročna) glasba, pojavila na koncu 16. stol. in se seveda tekom razvojnih tokov po koncu 18. stol. razvila v druge in nove slogovne oblike in pojavnosti. Z obema se je ukvarjal v davniini že naš prvi polihistor: gospodarstvenik, naravoslovec, tehnik, mecen in literat baron Žiga Zois (1747–1819). Kot tak je na Slovenskem vodil družinsko trgovsko družbo, skrbel za železarne in fužine. Poleg osnovnega fužinarskega delovanja in pa izumiteljstva v naravoslovju je za nas pomemben zlasti kot razsvetljenec. Kot tak je v literaturi podpiral Jurija Japlja in Blaža Kumerdeja pri njunem slovarkem in slovničarskem delu, v svoj jezikoslovni krog pa je pritegnil Antona Tomaža Linhartar. Prav po Zoisovi zaslugi sta bili natisnjeni prvi slovenski komediji *Županova Micka* (1789–1790) in *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* (1790). V njegovem krogu sta bila tudi Valentin Vodnik in Jernej Kopitar. Zois pa je podpiral tudi gostovanja gledališč v Ljubljani. Z Linhartom sta prevedla nekatere *arije*, da so jih pevci peli v slovenščini. Zbirka Zoisovih alpskih poskočnic pa se je izgubila. Čeprav je

Zois kot razsvetljenec deloval le na Kranjskem, je po svoji dejavnosti in razgledanosti slovel po vsej Evropi. Za eno (glasbo) kot za drugo (čipke) imamo na Slovenskem številne dokaze, umetnostnozgodovinske spomenike, freske (Kamnik in Crngrob). Tako kot so se prve (čipke) pojavile najprej v gradovih in samostanih, je tudi za drugo (baročno glasbo) značilno, da se je iz cerkva in samostanov preselila na ulice (*pasijonske procesije*) ter ostala v jezuitskem kolegiju (*jezuitsko gledališče*). Čipka se je obdržala (1870–1880) s svojim značilnim novim načinom klekljanja – *širokim risom*. Baročna glasba pa se je že pojavila v avtorski podobi: Gabriel Plavec (?–1642), Daniel Lagkhner (druga pol. 16. stol.), Izak Poš (?–1621 ali 1622?), Janez Jurij Hočevnar (1656–1714), Janez Krstnik Dolar (ok. 160?–1673), Janez Bertold Höffer (1667–1718), Mihael Omerza (1679–1742), Jakob Francišek Zupan (1734–1810) idr. Če se je že Plavec sam imenoval za Carniolusa, tj. Kranjca, in je bil vse od 1612 kapelnik volilnega kneza Johanna Schweikarda v Mainzu, je bil ugleden skladatelj tistega časa in prostora; četudi se je v njegovem avtorstvu ohranila le tiskana zbirka s tremi *mašami*, tremi *magnificati*,⁵ enim *motetom* in še nekaj skladbami v zvezi z Marijo in njenimi prazniki, *Flosculus vernalis* (1621). Poš je bil med drugim. organist v službi koroških stanov in je po vsej verjetnosti tudi glasbeno deloval na Kranjskem. Zapustil je kar tri zbirke *Musicalische Ehrenfreundt* (1618), *Musicalische Tafelfreundt* (1621) in *Harmonia concentus* (1623; nepopolno). Prvi Poševi zbirki obsegata *balete* in druge plesne stavke, tretja pa kar 42 skladb za različne kombinacije za 1–4 glasove. Za Dolarja je znano to, da je vsaj dvakrat predaval v jezuitskem kolegiju v Ljubljani, pozneje v Passauu in bil nazadnje kapelnik jezuitske cerkve Am Hof na Dunaju. Kot pomemben predstavnik slovenskega glasbenega baroka je izvrstno poznal skladateljske tehnike, njegova melodika pa je sveža in ponekod spominja na ljudske napeve. Dolarjeve harmonije so bogate s kromatiko, ritem pa prevevajo različne kombinacije. Zupan pa se je kot učitelj prebil prek submagistra (1757) in magistra (1760) do regens chori župnijske cerkve v Kamniku. Je avtor prvega znanega slovenskega opernega dela *Belin* na libreto patra Ja-

Slika 3: Posvetilo s kronogramom ob zaključku libreta Belin (Damascen Dev, *Almanah, Pisanice od lepeh umetnosti*, ok. 1780. Dostopno na: <http://milko-bizjak.page.tl/Zupanova-opera-Belin.htm>.

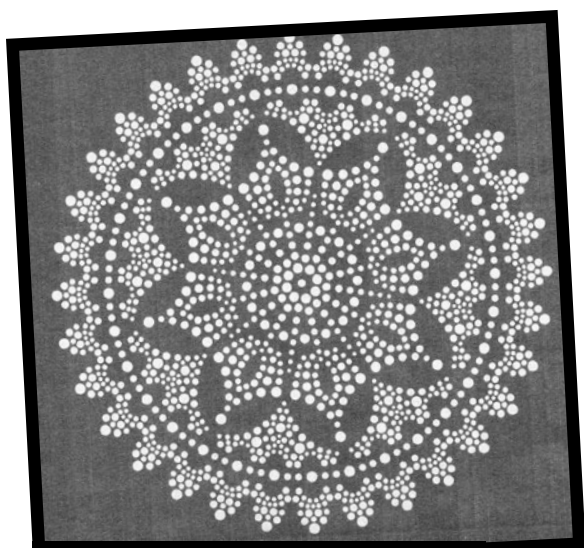
5 Tj. Marijini slavospevi.

Slika 4: Faksimile separata bassa continua zaključne arije *Goreče vas ljubiti* iz opere *Belin* Jakoba Frančiška Zupana, ok. 1780. Dostopno na: <http://milko-bizjak.page.tl/Zupanova-opera-Belin.htm>.

neza Damascena Deva (obj. 1780). Poleg tega pa je skladal še cerkvena dela v preprostem in preglednem slogu in bil kot tak pristaš razsvetljenstva in preporoda (v glasbi).

Najstarejši dokument za *čipko* obstaja že iz leta 1696 (v Idriji), zaznamuje pa jo značilen široki ris s sedmimi pari in osnova iz kitične mreže, izdelane po tehnologiji sklepljene čipke. Zanj so značilni vzorci, nastali v tistih časih: rogljički, pogačke, kranclovke, križčevke, srčkovke idr. Široki ris se je v čipki obdržal vse do začetka 20. stol. Ker so za čipke že leta 1752 na Slovenskem pisali, da »kleklja ves ženski svet«, so se v 18. stol. (1763) klekljarice pojavile tudi v Ljubljani, že naslednje leto (1764) pa je avstrijska vladarica Marija Terezija (1717–1780), ki je bila hkrati tudi češka in madžarska kraljica, že poslala v Ljubljano prvo učiteljico. Prva (čipkarska) šola se v Ljubljani ni obnesla, zato pa je pravi razcvet doživela (prva) idrijska čipkarska šola, ustanovljena 1876, kar je pomenilo nadaljnjo in bujno rast te danes zaščitne in zaščitene slovenske in edinstvene evropske kulturne dediščine.

Slika 6: Idrijska čipka/z nitjo pisana zgodovina (Idrijska čipka, Mestni muzej Idrija – Muzej za Idrijsko in Cerkljansko, Idrija 2012)

Z (baročno) glasbo na Slovenskem pa je bilo malce drugače, spet v slikanju črno-belih kontrastov tega ne le glasbenega, pač pa celotnega umetnostnega sloga, povezanega s čipko: za izraz čustev je postal vodilen solistični glas, ki ga podpira spremljava v smislu bassa continua ali generalbas kot harmonska osnova. Pojavlja se tudi že za barok tako značilni koncertantni slog. Ta temelji na tekmovanju oz. kontrastiranju zvočnih skupin ali solista in večjega ansambla. Že prvi seznam ohranjenih skladb (1620) ljubljanske stolnice sv. Nikolaja ljubljanskega škofa Tomaža Hrena (1560–1630) prča o prisotnosti italijanske baročne glasbe na Slovenskem. Največji mojstri so bili zagotovo G. Plavec, I. Poš, J. K. Dolar idr. Tu so *operne arije*,⁶ tako značilne za baročno *monodijo*,⁷ redno prisotne tudi v takratnem repertoarju na Slovenskem. Proti koncu, ko je na začetku 18. stol. glasbeni barok na Slovenskem prešel svojo pozno in najbolj intenzivno fazo, je bila v prvih treh desetletjih njegovo najmočnejše žarišče *Academia philharmonichorum* (ust. 1701).

Čipke in (baročna) glasba dajejo Sloveniji nov možni vsebinski element, okrog katerega se lahko splete in preplete ob zdajšnji in novi, moderni evropski podpori nov segment delovanja, ki ga doslej v podobnem ujemanju še nismo poznali.

#Viri in literatura

1. Idrijska čipka (2012). Mestni muzej Idrija – Muzej za Idrijsko in Cerkljansko, Idrija.
2. Klekljarski drobižki 2/Bits of Lace 2 (2013). Idrija: Gimnazija Jurija Vege, Čipkarska šola.
3. Križnar, Franc (2010). Genealogija glasbene dramaturgije Škofjeloškega pasijona. Škofja Loka – Puštal-Žovšče, Zasebna knjižnica Antolin-Oman.
4. <http://milko-bizjak.page.tl/Zupanova-opera-Belin.htm>

6 Tj. umetni, v sebi enotni toda razčlenjeni večdelni solistični spev z instrumentalno spremljavo; vodilna (glasbena) oblika v baroku je bila nadalje še da-capo arija: s prvim delom A, s srednjim B in s ponovitvijo prvega dela A, ki ga je pevec lahko obogatil z okraski. Skupaj z recitativom (= način petja, ki posnema ritem, poudarek in melodijo govora, pri čemer ga spremljajo glasbila) je bila da-capo arija temeljna sestavina in najpomembnejša oblika baročne opere, iz katere je prešla tudi v cerkveno glasbo.

7 Gre za enoglasno glasbo nasploh (gregorijanski koral, trubadurska pesem, minnesang ipd.), v grški antiki je bil to liričen spev, predvsem žalostinka v tragediji, pomeni pa tudi samospev z instrumentalno spremljavo nasploh, včasih tudi sinonim za homofonijo, v glasbeni zgodovini in njenem razvoju pa je to zlasti samospev s spremljavo generalnega basa, kakršnega je v odporu proti polifoniji (tj. večglasju) 16. stol. najprej gojila florentinska Camerata (ust. ok. 1590 v Firencah, kjer je krog humanistov, pesnikov, glasbenikov in učenjakov skušal oživiti antično dramo, pri kateri naj bi sodelovali pevski solisti, zbor in orkester; tako so po vzoru pastoralne drame 16. stol. italijanskih pesnikov Torquata Tassa /1544–1595/ in Giovannija Battiste Guarinija /1538–1612/). Za ta tip samospesva sta značilna podrejanje melodije besedilu in močno afektivni izraz. Monodija kot vzvišena glasbena deklamacija prav zato doseže svoj vrh v operah in madrigalih Claudia Monteverdija /1567–1643/).